

RICHARD PRAŽAK

SZÉCHENYI ISTVÁN KAPCSOLATA CSEH- ÉS MORVAORSZÁGGAL

Bevezetésként Széchenyi Istvánnak egy érdekes jóslatát szeretném felidézni, melynek hitelességét a Széchenyi-hagyatékából sajnos nem erősíthettük meg, így csak a korabeli rendőri jelentés szavahihetőségére hagyatkozhatunk. Metternich névtelen besúgója 1814-ben a következőt írta Prágából Bécsbe: „Gr. Széchenyi István huszárkapitány egy vendégfogadóban vacsorálva asztaltársai előtt kijelentette, hogy Ausztria csak ideiglenes fennmaradásáért harcol. Akármennyit győz és akármennyire halad előre, napról-napra közeledik a felbomláshoz. Alig egy század múlva szét fog esni, mert Ausztria alkatrészeinek különbözőségei egyre jobban távolodnak egymástól.”¹ E szavak látnoki igazságát a történelem szinte évre pontosan igazolta. Ugyanakkor mi, az egykori Habsburg–monarchia lakosai — történelmi tapasztalataink birtokában — mostanság bizonyos nosztalgiával emlékezünk vissza e letűnt államközösségre, s a kezdeti örömjongás, mely széthullását kísérte, mára némileg megkeseredett. Kétségtelen, hogy az osztrák monarchia a 19. század európai politikájának színterén a legfontosabb egyensúlyteremtő erő volt, neki köszönheti Európa, hogy e század minden megrázkódtatása ellenére a viszonylagos nyugalom és prosperitás kontinense maradt. Fölbomlásakor és az azt követő időben átéltek a 20. század két pusztító háborúját, két szörnyű totalitárius rendszerét, s az évezred vége felé közeledve a 19. század társadalmi és nemzeti problémái a mostanikhoz képest — némi túlzással — idillikusnak és ártatlannak tűnnek számunkra.

Széchenyi István, az egyik leggazdagabb magyarországi arisztokrata család tagja, aki nem mindennapi műveltséggel és látókörrel rendelkezett, már 1825 előtt megismerkedett Nyugat-Európa fejlett országaival. Mindenekelőtt angliai útjai során (1815, 1816, 1822) szentelt nagy figyelmet az ipari forradalom vívmányainak, és azt kívánta, mindez átterjedjen Közép- és Délkelet-Európára is. A térség gazdasági továbbfejlődésének legfőbb akadályát a cári Oroszországban, a szentszövetségi rendszer meghatározó tagjában látta. Az I. Sándort és rendszerét csodáló európai politikusokról így vélekedik 1825. szeptember 21-i naplóbejegyzésében: „Manapság két lehetőség van arra, hogy az ember a magát védelmezze és biztosítsa: ágyúk – és közvélemény”, s ennek kapcsán hozzátesszi, ha Sándor cár fejébe venné Konstantinápoly bevételét s Európa térképezésének átrendezését, semmi sem tudná föltartóztatni, de legkevésbé az osztrák hadsereg.² Érdekes, hogy éppen e, Sándorról tett megállapítása kapcsán fejt ki Szé-

1 *Angyal Dávid*: Gróf Széchenyi István. Bp. 1928. 3.

2 *Széchenyi István*: Napló. Vál., szerk.: *Oltványi Ambrus*. Bp. 1978. 396.

chenyi közismert kritikáját az antiliberális magyar alkotmányról, mely négyszázezer ember kiváltságát és előjogát védelmezi tízmillió rovására.³

Ebből a naplóbejegyzésből ismerhetjük meg legjobban Széchenyi véleményét az ökönyuralmi Oroszországról. Európai látókörű liberális politikusként elítéli a despotizmust, s természetesen ugyanilyen szempont alapján ítélkezik Magyarország antideмократikus rendi alkotmánya fölött is. Széchenyi ezen álláspontja alapján nem csupán a régi rendszer megreformálója, hanem joggal tartható az európai liberalizmus képviselőjének is. Az 1825. évi oroszországi dekabrista felkelésről annak kitörése után azonnal értesült, mégpedig valószínűleg a rokon Desfours hercegtől, aki I. Sándor temetésén a hivatalos osztrák küldöttség tagjaként vett részt. Ezért nem meglepő, hogy Széchenyi naplójában 1826. január 24-én a következő találó jellemzést olvassuk a dekabrista felkelésről: „Most zajlik a per, vagy még inkább a harc az abszolútizmus és a népek joga között. — Az orosz cár halálával egy hatalmas gát szakadt át, mely ellenállt a civilizáció és a felvilágosodás áramlatának. Mindazonáltal az abszolútizmus szolgálói, kiknek érdekei, létezésük a régi formákkal oly szorosan összefügg, a küzdőtteret ellenfelüknek átengedni könnyen nem fogják. Még erőteljesebben csapkodnak majd maguk körül. — Lánccok nélkül, vér nélkül ez a dráma nem végződhetik! — De nem érint-e engem is?”⁴ A párharc demokrácia és abszolútizmus között, amit Széchenyi oly korán észrevett az orosz dekabristák uralkodóellenes harcával kapcsolatban, éppen ekkor lett aktuális probléma a Habsburg–monarchiában is. Széchenyi dekabristákra vonatkozó kommentárjának utolsó mondata felidézi előttünk a gróf csehországi tartózkodását.

Amikor 1794-ben Magyarországon megkezdődött a jakobinus szövetkezés felgyöngyöltése, a letartóztatottak között találjuk Széchenyi Ferenc titkárát, a Pozsony melletti Modorból származó Hajnóczy Józsefet is. Miután a bécsi kormány oly határozottan lépett föl a legfeljebb mérsékelt girondistáknak mondható magyarországi jakobinusokkal szemben, gyanúba keveredett a magas arisztokrácia több tagja is, akik így vagy úgy kapcsolatban álltak a szövetkezés résztvevőivel. Széchenyi Ferenc is tartott tőle, hogy Hajnóczy ügyével kapcsolatban kihallgatják, ezért 1794 őszétől a következő év tavaszáig cseh földön kerestek menedéket nővérénél, Desfour grófnőnél Prágában és az észak-csehországi Turnov melletti uradalmukon, Malá Skalán.

Széchenyi a Desfourok és Clam-Gallasok rokonaként baráti kapcsolatban állt más cseh arisztokrata családokkal, a Kinskykkel, Šternbergekkel, Valdštejnekkel és Mitrovskýakkal is, akik mindnyájan a csehországi felvilágosodás élenjáró támogatói voltak. Széchenyi levelezésében megtalálhatók a cseh felvilágosodás neves képviselőinek, többek között Josef Dobrovský, Ignác Born, Anton Strnad, Karel Rafael Ungar és mások levelei. Széchenyi szorgalmas levelezőpartnerei közé tartozott a morvaországi Hugo Salm gróf, akit minden bizonnyal befolyásolt Széchenyi példaértékű tette, mikor 1816-ban javaslatot tett a Morva Országos Múzeum (*Mährisches Landesmuseum*) megalapítására. Salm Széchenyinek szóló 1816. október 22-i levele arról tanúskodik, hogy Széchenyi megküldte a Morva Múzeum számára 12 kötetes könyv- és érmekatalógusát, Salm pedig be akarta szerezni a Magyar Nemzeti Múzeum *Slavicáinak* másolatát saját gyűjteménye számára.

Széchenyi Ferenc csehországi levelezőpartnereinek palettája igen széles. A cseh felvilágosodás már említett képviselőin kívül a cseh nemesség legkiválóbb tagjai szerepelnek e névsorban: Chotek, Mitrovský, Valdštejn és Šternberk grófok, akik folyamatosan nagy érdeklődést tanúsítottak Széchenyi gyűjteménye iránt. De megtalálható

3 I. m. 396–397.

4 I. m. 448.

e levelezőpartnerek közt a pozsonyi evangélikus líceum cseh és szlovák irodalom professzorának, Juraj Palkovičnak a levele is, aki 1804 decemberében a „pannoniai szlávok”-ról, és szlovák újságkiadási tervéről számol be Széchenyinek. A Pest környékén működő Juraj Ribay, a szlovák nemzeti megújulás vezető alakja is bizalommal fordult Széchenyihez és *Slavicákkal* segített kiegészíteni Széchenyi *Hungarica*-gyűjteményét. A brünni lutheránus prédikátor, Michael Tekusch 1813. március 5-i levelében Morvaország mecánásának nevezi Széchenyit, a prágai tudós, Josef Mader pedig — aki 1795–1811 között levelezett vele — a cseh tudomány és kultúra képviselőivel való kapcsolatait értékelte.⁵

A család gazdag csehországi kapcsolatai kétségtelenül befolyásolták a fiatal Széchenyi Istvánt, aki 1810–1813 között, a napóleoni háborúk idején cseh földön töltötte katonai szolgálatát. Abba a környezetbe került, melyet atyja jól ismert, és ahol szeretett nagynénje, Desfours grófnő élt. Abban az időben, mikor Széchenyi István huszár-tisztként szolgált Uherský Brodban (Magyarbród), unokafivére, Vincenc Desfours a brünni helyőrségnél állomásozott, így gyakran nyílt lehetőség a találkozásra. Később Vysoké Mýte-ban állomásozva Széchenyi István gyakran fölkereste a környék egyik legszebb városát, Litomyšl, ahol régi barátja, Valdštejn gróf lakott. De prágai katonai szolgálata idején is barátok és rokonok egész sorát látogathatta meg a cseh arisztokrácia köréből, pl. a Šternberg, Chotek és Clam-Gallas családokat. Legjobban mégis a Schwarzenbergek palotájában érezte magát. Itt tartózkodott betegsége alatt is, hiszen sokkal jobb gyógykezelésben részesülhetett, mint a rideg katonai kaszárnyában.⁶

A napóleoni háborúk befejeződése után Széchenyi három év szabadságot kért a katonai szolgálatból, és gyakran utazott Bécsbe, ahol a cseh nemesség képviselőivel is találkozott. Naplójában számos bejegyzés tanúskodik későbbi csehországi útjairól. Figyelemreméltó az 1828. június 18-i bejegyzés, melyben megemlékezik találkozásáról Esterházy Sophie-val a Brünn melletti Hustopečében, s ennek kapcsán figyelemreméltó gondolatokat jegyez fel. A nyelv és a kifejezés korlátairól beszél, melyből szerinte a legnagyobb baj származik az emberi társadalomra, s azt kívánja, megélhesse azt a kort, amikor a gondolatokat matematikai pontosságú számokkal lehet majd kifejezni.⁷

Gyakran említi Széchenyi naplójában az észak-csehországi Gräfenberget (Teplice) és a híres cseh fürdőhelyet Karlsbadot (Karlovy Vary). Betegeskedése idején, 1847-ben az észak-morvaországi Jeseník híres orvosának, Priessnitznek módszerével, a sajátos hidegvizes gyógymóddal kezelte magát.⁸ Legbensőségesebb kapcsolat Széchenyit mégis a cseh királyság fővárosához, az ódon szépségű Prágához fűzte. Amikor 1829. július 29-én átutazott Prágán, elégedetten szólt a Csehországban végbemenő pozitív irányú változásokról, és megjegyzete, inkább lemondana nemzetiségéről és osztrák állampolgár lenne, mintsem hogy keserűen és rezignáltan vegye tudomásul honfitársai közömbösségét és szellemi tunyaságát, mellyel mindenfajta társadalmi aktivitást elutasítanak. 1845 augusztusában Széchenyi Prágában tartózkodott, amikor ünnepélyesen megnyitották a Prága–Bécs vasútvonalat. Augusztus 20-án a Žofinon a cseh körtáncot táncolta és a következő napon részt vett a Hradzsínban rendezett bálon. Naplójába be-

5 *Richard Pražak*: Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist. Brno, 1967. 97–100.; *Uő*: Cseh–magyar párhuzamok. In: Tanulmányok a 18–19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról. Bp. 1991. 42., 166. Ld. Országos Levéltár, Széchenyi Ferenc hagyatéka, p 623, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 1678, Fol. Germ. 591 és 883, Quart. Germ. 591, Fol. Slav. 14.

6 *Gál István*: Széchenyi and the Czechs. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 18 (1972) 131–133.

7 *Széchenyi I.*: i. m. 477.

8 I. m. 1167., 1182.

fejezésül ezt jegyezte föl augusztus 22-én: „Csehországban több az alap s a fejlődés, mint Magyarországon.”⁹

Csehországban és Szlovákiában egyaránt nagy figyelemmel kísérték Széchenyi István reformjait. Életműve leginkább a szlovák liberális gondolkodóra, Jan Palkovič-ra hatott, aki Palacký tanítómestere volt. Palkovič népnevelő *Kalendáriumában* és *Tatranka* című folyóiratában az európai liberalizmus alapvető eszméit közvetítette a szlovák és cseh olvasók számára, s ennek során vezető helyen említette Széchenyi törekvéseit. Részletesen mutatja be mindezt az *Uherská literatura* (Magyar irodalom) című cikkében (Tatranka 1832. I. k. 70–111.), és terjedelmes szemelvényeket közöl a *Hitel* és a *Világ* azon részeiből, melyek a korabeli Magyarország társadalmi és gazdasági elmaradottságát kritizálják és az ipar, mezőgazdaság, kereskedelem és közlekedés fejlesztésére tesznek javaslatot.

Széchenyi István műveiről és a magyar reformmozgalom haladó kezdeményezéseiről a csehek is a *Tatránkából* értesültek. Legnagyobb érdeklődés a morvaországi fiatal demokrata értelmiség tagjai, František Cyril Kampelík és František Škorpík részéről mutatkozott. Kampelík 1837–38 fordulóján Alexander Boleslavín Vrchovskýnak és L'udovít Štúrnak írott leveleiben nagy rokonszenvvel írt a magyar reformmozgalom liberális és alkotmányos törekvéseiről, melyben a nemesség fontos szerepet vállalt. 1835. január 16-i levelében Ján Kollár figyelmébe ajánlja Széchenyi iparosítási terveit. A magyar reformmozgalomról szóló leveleit Kampelík a *Hronkában* tette közvé *Kampelík morváknak küldött levelei* címen (Listy poslané Moravenum od Kampelíka. Moravana, 1837. II. k. 19–45.). Az 1836. január 6-i levélben elismerő szavakkal ír a magyar reformfjúságról: „A fiatal magyarok egyik fő erénye, hogy népük szeretetében és nyelvük művelésében kitűnni igyekeznek, nem akarván lemaradni — nemzetük szűgyenére — az európai népek között.”¹⁰

Az első cseh Széchenyi-életrajz Frantisek Škorpíknak a *Hronka* 1837-es évfolyamában megjelent cikke volt. A szerző hangsúlyozza Széchenyi Ferenc mecénási érdemeit a magyar kultúra és tudomány területén, melyet fia tovább gyarapított a magyar gazdaság felemelése érdekében kifejtett humanista tevékenységével. Škorpík kiemeli Széchenyi éppen akkor megvalósuló Duna-szabályozási tervét, mely európai hírnevet szerzett neki, s e jelentős vállalkozás alapján Nagy Péterhez hasonlítja. Nagyra értékeli a *Hitelt* és javasolja cseh nyelvre fordítását.¹¹

Széchenyi István életműve iránt akkor nőtt meg újra az érdeklődés, amikor a Bach-rendszer bukása után a Habsburg-monarchiában megújult az alkotmányos élet és demokratikus szabadság. Széchenyi halálakor, 1860. április 8-án a *Posel z Prahy* (Prágai Küldönc) című folyóirat figyelemreméltó cikket közöl *A legnagyobb magyar – gróf Széchenyi István* (Nepvěšf Maďar hrabě István Széchenyi) címmel. Részletesen értékeli Széchenyi életművét, kezdve az Akadémia alapításától, felsorolva fő műveit és Magyarország gazdasági felemelésére tett erőfeszítéseit. A cikk befejezésül Vörösmarty Szózatát közli Jan Neruda fordításában.¹²

Jan Neruda is megemlékezik Széchenyi István reformtevékenységéről a *Pesti levelek* (Peštské listy) című rövid útirajzában, mely híres művének, a *Külföldi képeknek* (Obrazy z ciziny) része. Itt található Neruda magyarokat dicsőítő híres sorai: „Ma-

9 I. m. 1072–1073. Vö. még *Richard Pražák*: K ohlasu maďarského reformního hnutí u nás v I. polovine 19. století (A magyar reformmozgalom visszhangja Csehországban). Časopis Matice Moravské 110 (1991) 68–69.

10 I. m. 66–67.

11 Hrabě Štěpán Széchenyi od Fr. Škorpíka. Moravana, Hronka 1837. 2/1. 46–50.

12 Posel z Prahy, 1860. 5. 198.

gyar! Lágyan ejtsd ezt a szót, hogy rózsaszírom rebbenjen a szóban, csalogánydal és Petőfi sóvárgó szerelme szóljon belőle — s mondd ezt a szót erővel, hogy a diadalmas hős ereje szálljon vele, s eldübörögjön a Szózat halálraszántása.”

Vörösmarty Szózatának és Széchenyi reformtevékenységének jelentős cseh visszhangjáról tanúskodik az ócseh irányzathoz tartozó Karel Adámek cikke. A *Fejlődés és szellemi kibontakozás az újkori Magyarországon* (Vývin pokroku a rozvinu duševuiho v Uhorách za dobu novejší) folytatásokban jelent meg a *Hvězda* (Csillag) című olműti folyóirat 1861. évi számaiban. Adámek már a bevezetőben emlékeztet Széchenyinek az 1825. évi országgyűlésen elhangzott ama gondolatára, melyet a Szózat egyik közvetlen forrásának tartanak: „Igen örvendetes, hogy nemzetünk, mely már oly közel állt a végpusztuláshoz, ismét életrekélt, hogy a szörnyű kór által letiporva új életre ébredt benne az ifjúság tüzes ereje.” Széchenyi fiatal nemzetnek mondja a magyart, mely még sokat hallat magáról, s pontosan e történelmi optimizmus miatt érdemelte ki a „legnagyobb magyar” jelzőt, mely annál értékesebb, mivel fő ellenfele, s bizonyos szempontból programjának folytatója, Kossuth Lajos adományozta neki. Adámek a továbbiakban bemutatja az 1839–1840. évi országgyűlésnek a Magyar Tudományos Akadémiát, a Nemzeti Színházat, valamint a magyar nyelvet támogató törekvéseit. Nagy figyelmet szentel Széchenyi gazdasági reformjainak is: az akkoriban kezdődő Duna–Tisza-szabályozásnak, a magyarországi vasút kiépítésének, a Lánchídnak. Hosszan ismerteti Széchenyi főbb munkáinak kiemelkedő gondolatait. Hangsúlyozza azt a kívánságát, hogy a társadalom minden aktív ereje fogjon össze, hiszen „az összefogás erő, mely felráz az aléltságból”. A Széchenyi–Kossuth vitában Adámek egyértelműen Széchenyi oldalán áll, Kossuth radikalizmusát veszélyeket rejtő tévútnak tartja. A Magyarország számára pozitív tendenciák megtestesülését Széchenyiben látja. Adámek az ócseh irányzat képviselőjeként a magyar fejlődés legfőbb előnyét a nagyszabású és nemzeti öntudattal rendelkező nemességben látta, s cikkét ezzel a gondolatral zárja: „Szerencsétlen az a magára utalt nemzet, melyből hiányzik az aktív nemesség, mely közvetíthet nemzet és uralkodó között! Csak a kormány, a nemesség és a nemzet együttműködése vezethet nagyszerű tettekhez. E magasztos tárgyról adott rövid bemutatásunkat nem fejezhetnénk be hitelesebben, mint Széchenyi kijelentésével: Az egyén semmi, a sokaság hatalom és erő.”¹³

Széchenyi szellemi örökségének aktualitását mi: csehek, szlovákok, magyarok és más nemzetek, akik nemrég nyertük vissza szabadságunkat, legjobban azokkal a szavakkal jellemezhetjük, amelyeket Széchenyi 1813. augusztus 16-án mondott Prágában, a Schwarzenberg palotában a lipcei csata előestéjén: „Mikor oly közel állunk az emberiség felszabadításához s elnyomóink zsarnok hatalmának megtöréséhez, szívesen magunkra vállalunk minden fáradságot, erőfeszítést, hogy Európa határai közt a békét és egyetértést, melytől egyedül függ minden boldogságunk, ismét visszaállítsuk és biztosítsuk.”¹⁴

Fordította: Deák Eszter

13 *Hvězda*, Olomouc, 1861. 115–116., 134–136., 185–186., 217–218., 231–235., 248–250., 368–371., 380–386., 397–398.

14 *Zichy Antal*: Gróf Széchenyi István életrajza. 1. Bp. 1896. 60–61.